

AIZANOI FINANCE REVIEW

ISSUE: 7 / 2026

www.aizanoifr.com

info@aizanoifr.com

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE COVID-19 PANDEMİSİNİN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER İLE ANALİZİ¹

ANALYSIS OF THE COVID-19 PANDEMIC IN THE TÜRKİYE ECONOMY WITH MACROECONOMIC INDICATORS

Gayyube BEHREM*, İclal ÜNÜVAR**

*Bağımsız Araştırmacı, Karamanoğlu Mehmetbey, gayyubekoras.gk@gmail.com, ORCID: 0009-0008-4586-9654

**Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, icogurcu@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5541-7925

ARTICLE INFO	ABSTRACT
Received 17.11.2025 Revized 25.01.2026 Accepted 07.03.2026 Article Classification: Research Article JEL Codes E00 E01 E02	Covid-19 pandemisi her ne kadar bir pandemi olsa da dünya ekonomisini dolayısıyla da Türkiye ekonomisindeki makro ekonomik göstergeleri üretim, dış ticaret ve turizm sektörlerini de olumsuz şekilde etkilemiştir. Bu çalışmanın Türkiye İstatistik Kurumu, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası verilerinden faydalanılarak 2014-2022 yıllarındaki istatistiki verilerini aylık ortalaması alınarak makro ekonomik göstergelerle analiz etmeye çalışmaktadır. Covid-19 pandemisinin Türkiye ekonomisine makroekonomik etkileri; Enflasyon oranlarının yükselmesiyle hane halkı ve firmaların gelirlerinin azalması, ekonomideki talep ve arz şoklarıyla; işsizlik oranlarının yükselmesi, ihracatın azalmasıyla; dış dengede cari açıkların artması, hükümetin vergi gelirlerinin azalması ve harcamaların artmasıyla bütçe açıklarının artması, döviz kurunun yükselmesi karşısında, Türk lirasının değer kaybetmesi, dış borcun artması krizin olumsuz etkileriyle birlikte üretimin gerilemesi gibi sonuçlara ulaşılmaktadır. 2014 yılından itibaren temel makroekonomik göstergelerin bozulmasıyla başlayarak, 2018 yılındaki döviz kurundaki yükselmelerle devam etmiş ve son olarak Covid-19 pandemisi ile etkileri daha sert ilerlemiştir. Keywords: Covid-19 Pandemisi, Türkiye Ekonomisi, Makroekonomik Göstergeler

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
Gönderilme Tarihi 17.11.2025 Revizyon Tarihi 25.01.2026 Kabul Tarihi 07.03.2026 Makale Kategorisi Araştırma Makalesi JEL Kodları E00 E01 E02	Although the Covid-19 pandemic is a pandemic, it has negatively affected the world economy and therefore the macroeconomic indicators in the Turkish economy, as well as the production, foreign trade and tourism sectors. This study aims to analyze the statistical data of the years 2014-2022 with macroeconomic indicators by taking the monthly average using the data of the Turkish Statistical Institute, the Ministry of Treasury and Finance, and the Central Bank of the Republic of Turkey. The macroeconomic effects of the Covid-19 pandemic on the Turkish economy are; the decrease in household and firm incomes due to rising inflation rates, the increase in unemployment rates due to demand and supply shocks in the economy, the increase in current account deficits in the external balance due to the decrease in exports, the increase in budget deficits due to the decrease in government tax revenues and the increase in expenditures, the depreciation of the Turkish lira in the face of the increase in the exchange rate, the increase in external debt, the decline in production together with the negative effects of the crisis. It started with the deterioration of basic macroeconomic indicators since 2014, continued with the increases in the exchange rate in 2018, and finally, its effects progressed more severely with the Covid-19 pandemic. Anahtar Kelimeler: Covid-19 Pandemic, Türkiye Economy, Macroeconomic Indicators

¹Bu çalışma Gayyube Behrem' in "Türkiye Ekonomisinde Covid-19 Pandemisinin Makroekonomik Göstergeler ile Analizi" başlıklı yüksek lisans tezinden (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023) türetilmiştir.

Atif (Citation): Behrem, G. & Ünüvar, İ. (2026). "Türkiye Ekonomisinde Covid-19 Pandemisinin Makroekonomik Göstergeler ile Analizi", *Aizanoi Finance Review*, (7): 14-36

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Giriş

Covid-19 virüsü dünyada ilk kez 2019 yılının aralık ayında Çin'in Hubei eyaletine bağlı Wuhan şehrinde görülmüş ve hızlıca dünyaya yayıldığından 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmiştir. Çin'de başlayan salgın ilk olarak Uzak doğu ülkelerine ardından Amerika ve Avrupa'ya kısa sürede de tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Covid-19 salgını tüm dünyada yaklaşık 773 milyon kişiye bulaşmış ve 7 milyon kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur (World Health Organization, 2023). Hastalığın çıkış merkezi Çin olduğundan durgunluk dönemini ilk yaşayan ülke de Çin'dir. Dünya'nın en büyük ikinci ekonomisi olmasına rağmen, öncü olduğu sektörlerde otomotiv, ulaşım, sanayi gibi faaliyetlerine ara vermiştir. Dünyada diğer ülkelerde Çin'le olan ekonomik faaliyetlerini durdurmuş ve dış ticaret de durmuştur. Çin ekonomisinin otomotiv sektörüne ara vermesi, üretimin yapılamaması ile işsizlik ortaya çıkmış ve petrol fiyatlarını düşürmüştür. Petrol fiyatlarının düşmesi ise petrol ihracatçısı Arap ülkeleri, Rusya ve Amerika ekonomisini derinden sarsmıştır (Sözer, 2021). Petrolde talep azalmasından kaynaklı olarak, 20 Ocak'ta Brent petrolün fiyatı 65 dolar iken, 58 dolara gerilemiştir. OPEC petrol talebine bağlı fiyat düşüşü ile üretimlerini kısma kararı almıştır. Çin ekonomisinin petrol talebini kısması ile 2008'den bu yana en düşük petrol arzında 3 milyon varillik bir azalış meydana gelmiştir (Demirdöğen & Yorulmaz, 2020).

Küreselleşme ile dünyada bir ülkede ortaya çıkan hastalık ve ekonomik kriz gibi olaylar hızlıca diğer ülkelere yayılabilmektedir. Covid-19 salgını bu duruma en iyi örneklerden biridir. Covid-19 pandemisi üretim ve tüketim kanallarıyla ekonomileri etkilemektedir. Arz ve talep dengelerinin de bozulmasıyla mal ve hizmet ticareti aksamıştır (Aydın & Çatuk, 2021). Mal ve hizmet ticaretindeki aksamalar da dünya ekonomisinde zorunlu mallarda örneğin; gıda fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Yani ekonomideki bir sıkıntı ardından farklı sorunlara yol açmıştır. Covid-19 pandemisinden ilk etkilenen sektör turizm sektörüdür. Kısıtlama tedbirleriyle insan hareketliliğinin engellenmesiyle turizm faaliyetleri durdurulmuştur. Turizm sektörü, krizlerden etkilenen bir yapıya sahiptir (Alaeddinoğlu & Rol, 2020). Covid-19 sürecinden etkilenen bir diğer sektör de finansal sektördür. Krizin getirdiği belirsizlik ve piyasada oluşan güvensizlik sebebiyle yatırımcıların hisse senetlerini çekmesiyle döviz piyasalarını alt üst etmiştir (Şanlı, 2020). Salgının etkileri başlarda çok fazla beklenmezken, İtalya'da virüs vakalarının hızla artmasıyla finansal piyasalarda büyük değişimler görülmüştür. 9 Mart 2020'de piyasa, %7,79 oranında, 12 Mart tarihinde %9,99 daha düşüş, 16 Mart tarihinde %12,93 daha düşüşler meydana gelmiştir. Bunların sonucuna bakarak dünya tarihinde bu düşüşler ilk yirmi arasındadır. 23 Mart 2020 de %37 oranında gerileme ile en üst seviyeye çıkmıştır. Bu değer 1929 yılındaki krizle karşılaştırıldığında dahi çok büyük bir düşüşün gerçekleştiği bilinmektedir. 1929-1932 yılları arasında geçen süreçte finansal piyasalarda yaklaşık %90 oranında gerileme görülmüştür. 2020 yılında pandemi etkisiyle daha krizin yaklaşık iki aylık sürecinde %37 seviyesinde bir düşüş kaydedilmiştir (Rickards, 2021).

Pandemi ve ekonomik kriz kavramını birlikte incelemek gerekmektedir. Çünkü pandeminin yayılımını önlemek için hükümetlerin aldığı kısıtlama tedbirlerinin sonucu ekonomik krizdir.

1. Literatür Taraması

Covid-19 pandemisi son dönemde dünyanın en önemli ekonomik ve sağlık sorunlarından biri olduğu için dünyada ve Türkiye'de çok fazla çalışmalar yapılmıştır. Literatür kısmında Covid-19

salgınının Türkiye ekonomisindeki makroekonomik göstergelerdeki etkisini inceleyen çalışmalara yer verilmiştir.

Acar (2020), Bu çalışmada Covid-19 pandemisinin turizm sektörü üzerindeki maliyetini analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlar Covid-19 pandemisinin ülke ekonomilerinin büyümesini gerileteceğini göstermektedir.

Açıkgöz ve Günay (2020), Çalışmalarında Covid-19 pandeminden hizmet ve üretim yapan sektörler ve finansal piyasaların olumsuz etkilendiğini savunmuşlardır.

Adıgüzel (2020), Covid-19 salgınının Türkiye ekonomisine olan ekonomik etkilerinin dış ticaret ve turizm ve ülke içindeki talep şoklarıyla başladığını belirtmiştir. Krizin Türkiye ekonomisinde enflasyon, dış ticaret, istihdam, borçlanma, üretim, bütçe açığı gibi makroekonomik unsurlarını olumsuz yönde etkileyerek ekonominin küçülmesine neden olduğunu açıklamıştır. Ayrıca Covid-19 pandemisinin Türkiye ekonomisine zararı 400-675 Milyar TL arasında gerçekleşebileceğini söylemektedir.

Arabacı ve Yücel (2020), Pandeminin sadece sağlık değil ekonomik bir problem olduğunu vurgulamaktadırlar. Hükümetin aldığı kısıtlama tedbirleri ekonominin büyüme hızlarını yavaşlatmaktadır. Salgınla mücadelede uygulanan para, maliye ve diğer politikalarının birlikte kullanılarak ekonomideki krizden etkilenen sektörlerle finansman sağlanmasını ve tarımın desteklenmesi gerektiğini savunmaktadırlar.

Balcı ve Çetin (2020), Çalışmalarında krizin getirdiği arz ve talep şoklarının istihdam üzerinde olumsuz yönde büyük etki yaratacağını belirtmişlerdir. Bu sebeple hükümetin istihdam sorununa öncelik verip krizin istihdam üzerindeki olumsuz etkilerini azaltacak uygulamalar yapılmasını önermişlerdir.

Bayır (2020), Korona virüs krizi Türkiye ekonomisinin 2010 yılından beri devam eden ekonomik sorunları daha ciddi hale getirmektedir. Türkiye’de ülke içinde yeterli tasarrufun olmamasından ötürü dışarıdan dış kaynak talep edilmektedir. Bu çalışmada dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Dış borçlanmanın uzun vadede ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Eroğlu (2020), Covid-19 pandemisini ve geçmişte yaşanan pandemilerle kıyaslama yapmıştır. Yöntem olarak rapor ve istatistiki verileri kullanarak pandeminin ülke ekonomilerini nasıl etkilediğini araştırmıştır. Türkiye’de salgının etkilerinden korunmak için alınan önlemlerin yeterli gelmeyeceğini uzun dönemde işsizlik ve yoksulluğun artacağı görüşündedir.

Eryüzlü (2020), Bu çalışmasında Covid-19’un olumsuz etkilerinden korunabilmek için ‘Helikopter Para’ uygulamasının Türkiye’de uygulandığında sonuçlarını değerlendirmiştir. Bu uygulama olsa da olmasa da enflasyon oranının yükseleceğini savunmuştur. Covid-19 pandemisinin etkileri azalınca toplam talep artıp toplam arzın talebi karşılayamayacağını ve enflasyon oranının yükseleceğini, para basımıyla toplam taleple birlikte toplam arzın da artacağı için işsizliğin düşeceğini söylemiştir. Helikopter para yönteminin başarılı olması için enflasyon oranının çok yüksek olmaması gerektiğini de belirtmiştir.

Ünüvar ve Darıcı (2020), Covid-19 salgınının büyüme ve dış ticaret göstergelerine olan etkisi incelenmiştir. Ülke ekonomilerin finansal sorunlarının olması nedeniyle yüksek borç yüküyle

karşılaşılabileceğini söylemişlerdir. Bu sorunla karşılaşmamak için gerekli yeni kuruluşların oluşturulup, eski kuruluşların yapılarının da iyileştirilmesi gerektiğini söylemişlerdir.

Pehlivan, Kaya ve Keleş (2021), Covid-19 pandemisinin bazı ülkeler ve Türkiye için makroekonomik göstergelerdeki değişimi araştırılmış ve krizin olumsuz etkilerinden korunmak için alınan maliye ve parasal politikaların hangisinin daha etkin olduğuna bakılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre maliye politikasından daha fazla faydalanılmıştır.

Saraçoğlu ve Özcan (2021), Korona virüsle mücadele hükümetin uyguladığı mali önlemler merkezi bütçede gelirleri azaltıp, giderleri artırmaktadır. Araştırmacılar bu çalışmalarında gelir ve giderlerdeki değişimin sebebini açıklamaktadır. Harcamaların artmasındaki etken faiz giderleridir. Gelirlerdeki düşüşün ise vergi gelirleri ve kurumlar vergisi olduğunu fakat tüketim vergilerindeki artışın ise hane halkının borçlanmasıyla kaynaklandığını belirtmektedirler.

Sertkaya ve Baş (2021), Covid-19 pandemisinin ekonomilerde talep ve arz yönündeki daralmalar, Büyük Buhan'dan kötü bir küresel kriz olduğunu savunmaktadırlar. Pandeminin Türkiye'deki etkisini görebilmek için salgından önceki dönemlerle kıyaslanmıştır. Parasal ve mali tedbirler sayesinde ekonominin düzelmeye eğilimine girdiğini fakat bunun süreklilik arz etmeyeceğini vurgulamışlardır. Son olarak krizin ne zaman sona ereceğinin bilinmemesi üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Yıldırım (2021), Bu çalışmada pandeminin dünyada ve Türkiye'de dış ticareti nasıl etkilediğini incelemiştir. Sonuç olarak Türkiye ithalata bağımlı bir ülke olduğundan pandemiden olumsuz etkilenmiş bunu önlemek için daha sıkı politikaların yapılmasını vurgulamıştır.

Han, Pehlivan ve Konat (2022), Ortaya koydukları çalışmalarında korona virüs krizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Salgın öncesi dönemle karşılaştırma yapılarak Covid-19'un etkisini göstermeye çalışmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre Covid-19 sürecinin büyüme, enflasyon, döviz kuru, dış ticaret, turizm, finansal piyasalar gibi ekonomik unsurları etkilediği gösterilmiştir.

Kuzucu (2022), Covid-19 pandemisinin ekonomik etkilerinin azaltılabilmesi için hükümetler tarafından finansal piyasa, hane halkı ve işletmelere destek vermek amacıyla genişletici maliye ve para politikaları uygulanmıştır. Türkiye'de bu iki politikanın aynı anda uygulanması genişletici maliye politikalarının yeterli olmaması sebebiyle enflasyon ve döviz kurları üzerinde negatif etkiler yaratmıştır. Bu çalışma Covid-19 pandemisinde Merkez bankasının uyguladığı politikaların sonuçlarını incelemektedir.

Yavuz (2022), Çalışmasında Covid-19 salgınının getirdiği kısıtlamaların Türkiye'de turizm sektörünü daraltmasının ekonomiye olan etkisini makroekonomik açıdan incelemiştir. Yurt dışı seyahat kısıtlamalarıyla Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısındaki azalmayla gayri safi yurt içi hasılda 18 milyar dolarlık bir gerilemenin olduğunu analizlerle ortaya koymuştur.

Literatürdeki çalışmalardan en son ulaşılan ortak sonuç Covid-19 pandemisinin ekonomilerde ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği yönündedir. Çalışmalar incelendiğinde Covid-19 pandemisinin ekonomide tüm dengeleri etkilediği dikkat çekmektedir. Covid-19 salgını Çin'de başlayan bir sağlık sorunu iken küreselleşmenin etkisiyle turizm faaliyetleri ile dünyaya yayılmış ve Çin'in ihracatına ara vermesi ile tedarik zincirinin bozulması, ülkelerin üretim yapmasını engellemiştir. Üretimin yapılamaması arz şoklarına yol açmıştır, hane halkının da tüketimlerini

ertelemesiyle talep şokları yaşanmıştır. Ekonomide gelir kaynağının elde edilmesinin en sağlıklı yolu üretim yapmaktır. Covid-19 pandemisi ile uluslararası dış ticaretin daralmasıyla ülkelerin gelir kaynağı azalmıştır. Ayrıca salgınla mücadele etmek için alınan tedbirler, sağlık harcamalarına ayrılan payın artması devlet bütçesini de zora sokmuştur. Türkiye ekonomisinde de durum bu şekilde ilerlemiştir. Covid-19 pandemisinden Türkiye bazı ülkelere göre daha fazla etkilenmiştir. Bunun sebebi de yapısal sorunlarının devam etmesi yüzünden yeni bir krizi kaldırarak gücünün olmamasıdır. Covid-19 pandemisi Türkiye'de döviz kuru ve enflasyon oranlarını yükseltesinde etkili olmuştur. Ülkemizde ithal mal talebinin yüksekliği döviz kurundaki yükselmelerle enflasyonu çok fazla yükseltmiştir. Ayrıca hükümetin politika tercihi de enflasyon oranının yükseltesinde etkilidir. Bizim çalışmamızdaki farklılık 2014-2022 yılları arasında ulaşılan verilerinin aylık ortalama değişimleri alınarak Covid-19 pandemisinin Türkiye ekonomisinde makroekonomik göstergelere olan etkisini pandemi öncesi dönem ve pandemi sonrası dönemle kıyaslama yapıp, pandeminin etkisini ortaya koymaktır. Türkiye ekonomisinin Covid-19 pandemisi ile geldiği durumun sadece Covid-19 pandemisi değil, 2014 yılından itibaren ekonomik büyüme, enflasyon oranı, işsizlik oranı, bütçe açığı ve döviz kuru göstergelerinin dalgalı bir seyir izlemesiyle birlikte, 2018 yılından itibaren döviz kurundaki beklenmedik artışlarla birlikte Covid-19 pandemisinin başlamış olmasıdır.

2. Türkiye Ekonomisinde Covid-19 Pandemisinin Makroekonomik Göstergeler ile Analizi

Korona virüs salgını dünya için küresel bir sorundur. Türkiye bu salgın ve beraberinde getirdiği ekonomik krize yakalanmak için hazır durumda değildi. Salgından önce de Türkiye ekonomisinde makroekonomik göstergelerdeki durum açısından zayıftı. Türkiye ekonomisi salgın sırasında iki haneli işsizlik ve enflasyon oranları, finansal dengede bozulma ve düşük büyüme oranları ile performansını sürdürmekteydi (Sertkaya & Baş, 2021). Salgından korunmak için hükümetlerin yaptığı kısıtlamalar tüm dünya ekonomilerinde olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de ekonomik krizi tetiklemiştir. 2020 Mart ayının ortalarından itibaren salgın ekonomimizi derinden etkilemeye başlamıştır. Dış talepteki azalmalar ihracatı, iç talepteki daralmalar yurt içi satışları ve seyahat yasakları yurt içi ve özellikle yurt dışı taşımacılık faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir (Arabacı & Yücel, 2020).

Pandeminin Türkiye ekonomisindeki etkisini görebilmek için 2014-2019 yıllarındaki temel makroekonomik verilerini değerlendirmemiz gerekmektedir.

Tablo 1: Türkiye'nin Temel Makroekonomik Göstergelerdeki Durumu:2014-2019

Temel Makroekonomik Göstergeler	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Enflasyon Oranı (%)	8,17	8,81	8,53	11,92	20,30	11,84
İşsizlik Oranı (%)	9,9	10,3	10,9	10,9	11,0	13,7
Bütçe Dengesi /GSYH (%)	-1,1	-1,0	-1,1	-1,5	-1,9	-2,9
Toplam Kamu Borcu (Milyar TL)	612,5	678,2	760,0	876,5	1076,1	1329,1
Cari	-4,0	-3,1	-3,1	-4,7	-2,5	1,4

Denge/GSYİH (%)							
Dış Denge (Milyon \$)	Ticaret	-66,57	-49,00	-39,92	-58,57	-40,72	-16,78
İhracat (Milyon \$)		166,50	150,98	149,24	164,49	177,16	180,83
Dönem	Sonu	2,32	2,91	3,53	3,8	5,26	5,94
Dolar Kuru (TL)							

Kaynak: Temel Ekonomik Göstergeler Hazine ve Maliye Bakanlığı, TÜİK, 2023.

Tablo 1’de 2014-2019 yıllarında Türkiye ekonomisinin enflasyon, işsizlik, bütçe dengesi, kamu borcu, cari denge, dış ticaret dengesi, döviz kuru ve ihracat göstergelerinin nasıl bir durumda olduğu verilerden anlaşılmaktadır. Türkiye ekonomisinde Covid-19 pandemisinin etkileri görülmeden önce de Tablo 1’e göre makroekonomik göstergelerinin kötü olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Tabloda görülen önemli bir husus Türk lirasının dolar karşısında değer kaybetmesidir. Bu durumun sebebi 2018 yılında ABD Merkez Bankası FED’ in faiz oranlarını yükseltmesi sebebiyle Türkiye ekonomisi bu dönemde döviz krizi yaşamıştır. Döviz krizinin etkisiyle 2019 yılında Türkiye ekonomisi %0,8 büyümüştür. 2017-2019 dönemleri arasında olumlu değerlendireceğimiz tek olgu cari dengedeki açıkların küçülmesidir (Sertkaya & Baş, 2021). Döviz kurunun yükselmesiyle ihracatta yükseliş görülmektedir. 2017-2019 yıllarında enflasyon oranının yükseldiği ve işsizliğin arttığı sonuçları karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bütçe dengesindeki açıkların yaklaşık iki kat arttığı, toplam kamunun borcunun da katlanarak arttığı görülmektedir. Sonuç olarak Türkiye ekonomisi Covid-19 salgınının getirdiği krize ve bunun olumsuz ekonomik etkilerine hazırlıklı değildir. Türkiye 2018 döviz krizinin ekonomide yarattığı etkileri atlatamadan yeni bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Krizin Türkiye ekonomisinde etkisini anlamak için ekonomideki makroekonomik göstergeler önemli bir kaynaktır. Bu bölümde salgının ekonomik etkilerine makroekonomik göstergelerle daha ayrıntılı biçimde yer verilmiştir.

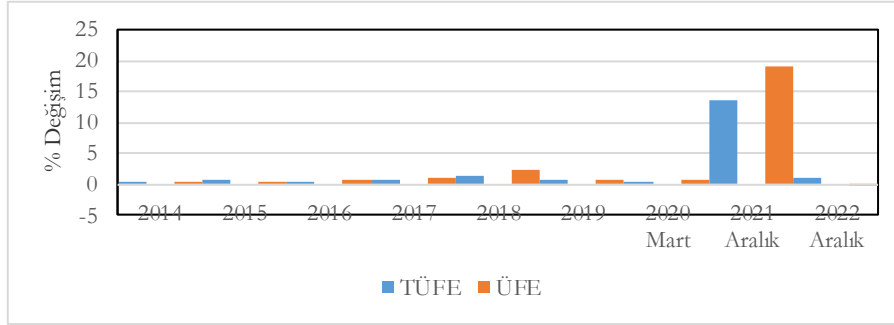
2.1. Covid-19 Pandemisinin Türkiye’de Enflasyon Üzerindeki Etkisi

Enflasyon bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlerdeki ortalama sürekli artışlardır. Ayrıca enflasyon asgari ücretin belirlenmesinde önemlidir (Dornbusch & Fischer, 1994). Enflasyonun hesaplanması ekonominin gidişatı için önemlidir. Enflasyonun yükselmesiyle tasarruf oranları azalır ve insanlar ellerindeki sermayeyi spekülasyon amaçlı değerlendirir. Enflasyon dış ticaret haddindeki dengeleri de bozar. Çünkü ticaret yapılan ülkelerde ihracat pahalı hale geleceğinden ihracat azalır ve ithalat artar. Enflasyonun ekonomi üzerindeki bir diğer olumsuz etkisi de döviz kurunun yükselmesidir.

Şekil 1’de Türkiye’nin enflasyon oranlarının 2014-2022 Mart yılları arasında ortalama değişimi görülmektedir. Türkiye ekonomisi 2014 yılından 2018 yılına kadar ortalama aylık enflasyon oranları %1 seviyesindeyken, 2018 yılındaki kur krizinden kaynaklı döviz kurunun yükselmesiyle TÜFE, 1,56, ÜFE 2,5’e çıkmıştır. Fiyat artışlarında iki katı kadar artış yaşanmıştır. Çalışmada karşılaştırma yöntemi kullanıldığı için Şekil değerleri 2014-2019 yılları arasında ortalama değerler, pandemiyin başlangıcı 2020 Mart ayı olduğu için 2020 yılı mart ayındaki değer ve pandemi sonrası karşılaştırmak için 2021 Aralık, 2022 Aralık değerleri kullanılmıştır. Pandemi dönemindeki tedbirlerle birlikte yurtdışında fiyatlar yukarı seviyelerdedir. Tablodaki verilerden hareketle

ekonomide tüketiciler ve üreticiler için pandeminin etkileri 2020 yılında hissedilmeye başlamış döviz kurundaki yükselmeye fiyat artışlarındaki oranlar giderek yükselmiştir. Pandemi öncesi 2019 yılında TÜFE, 0,93, ÜFE 0,69 seviyesindedir. 2020 yılı mart ayında TÜFE, 0,57, ÜFE 0,87 seviyesindedir. 2021 yılı aralık ayında TÜFE, 13,58, ÜFE 19,58'dir. 2022 yılı aralık ayında TÜFE, 1,18 oranında artış göstermiştir. ÜFE ise -0,24'e gerilemiştir. Sonuç olarak pandemi etkisiyle 2020 yılı mart ayına göre; 2021 Aralık ayında TÜFE de 13 kat artış ÜFE'de ise yaklaşık 20 kat artış görülmüştür. 2022 Aralık ayında pandeminin etkileri azalmış hatta ÜFE'de fiyat gerilemesi olmuştur.

Şekil 1: Değişkenlere Ait Grafikler

Kaynak: Enflasyon ve Fiyat İstatistikleri TÜİK, 2023.

Covid-19 pandemi sürecinde Türkiye haricinde diğer ülkelerde enflasyon oranı düşük seviyelerde ilerlemiştir. Türkiye'de yükselmesinin sebebi; hükümetin politika tercihi istihdamı artırmak ve ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek olduğundan uygulanan genişletici para politikaları ile faiz oranları düşürülerek enflasyonun artmasına yol açmıştır. Bununla birlikte döviz kurundaki aşırı yükselmeler Türk lirasının değerini düşürerek enflasyon artış hızı giderek yükselme eğiliminde ilerlemiştir (Bayraktutan & Solmaz, 2021).

2.2. Covid-19 Pandemisinin Türkiye'de Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi

Ekonomik büyüme bir yılda üretilen mal ve hizmet miktarının artmasını ifade ettiğinden, ülkede refah seviyesinin yükselmesi, yoksulluğun azalması, ülke ekonomisinin daha ileri bir seviyeye taşınması ve işsizliğin azalması gibi olumlu gelişmeleri beraberinde getirecektir (Dornbusch & Fischer, 1998; Yılmaz & Akıncı, 2012).

Tablo 2: Türkiye'nin Ekonomik Büyüme Oranları 2014-2022

Ekonomik Büyüme Oranları (%)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
1.Çeyrek	8,6	3,5	4,9	5,3	7,5	-2,5	4,3	7,5	7,8
2.Çeyrek	2,8	7,2	5,0	5,3	5,9	-1,6	-10,4	22,3	7,6
3.Çeyrek	3,4	5,7	-0,7	11,8	2,5	1,0	6,4	8,0	4,1
4.Çeyrek	5,5	7,6	4,4	7,3	-2,6	5,9	6,3	9,7	3,3
Ortalama	5,07	6	3,4	7,42	3,32	0,7	1,65	11,87	5,7

Kaynak: Ulusal Hesap İstatistikleri TÜİK, 2023.

Tablo 2'de Türkiye'nin ekonomik büyüme oranları verilmiştir. Türkiye 2019 yılının son çeyreğinde, 5,9 oranında büyümüştür. Ülkemizde ilk korona virüs vakasının ortaya çıkmasından sonra hükümet salgını kontrol altında tutabilmek için bir takım kısıtlama kararları ekonominin büyüme hızını geriletmiştir. Bu kısıtlama ve tedbirler ekonomide arz yönünü kısıtlamıştır. Bazı işletmelerin

faaliyetlerine ara verilmesi, üretimin sınırlandırılması, firmaların tam kapasite çalışılmaması üretkenliği yavaşlatmıştır (Adıgüzel, 2020:195). Türkiye ekonomisi 2020 yılının ilk çeyreğinde Ocak-Mart 2020 döneminde bir önceki yılın ilk çeyreğine göre %4,3 oranında büyümüştür. GSYH ikinci çeyrekte bir önceki yılın aynı dönemine göre ekonomi %10,4 küçülmüştür. Bunun temel sebebi salgın vakalarının kontrol altında tutulabilmesi için hükümetin yaptığı kısıtlamalardır. GSYH üçüncü çeyrekte %6,4 artmıştır (Ulusal Hesaplar İstatistikleri TÜİK, 2020). GSYH 2020 yılı dördüncü çeyrekte %6,3 genişlemiştir (Ulusal Hesaplar İstatistikleri TÜİK, 2021).

TÜİK büyüme verilerinden de görüldüğü gibi 2020 yılı Türkiye için Covid-19 pandemisi etkisinde geçmiştir. 2020 yılında Türkiye ekonomisi üçüncü ve dördüncü çeyrekte toparlanma eğilimine girmiştir fakat bu büyüme üretimle sağlanmamıştır. Hükümetin salgınla mücadelede aldığı tedbirler, düşük faizli krediler, kredi kolaylıkları sağlanması ekonomiye olumlu bir katkı sağlasa da Türkiye ekonomisinde süreklilik arz edeceği söylenemez. 2021 yılında Türkiye ekonomisi önceki dönemlerle karşılaştırıldığında %11,87 artışla ekonomik büyüme gerçekleştirmiştir. (Ulusal Hesap İstatistikleri TÜİK, 2022). Döviz kurunun yükselmesiyle de ihracatımız artış göstermiştir. Büyümenin tüketimle ve ihracatla sağlandığını söylemek mümkündür. 2022 yılında ekonomik büyüme döviz kuru ve enflasyonun yükselmesine rağmen %5,6 seviyesinde gerçekleşmiştir (Ulusal Hesap İstatistikleri TÜİK, 2023).

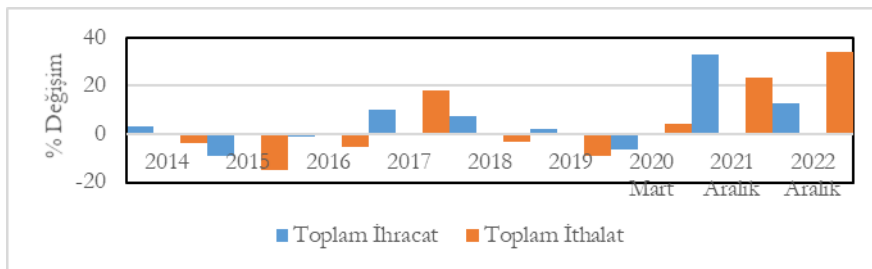
Türkiye ekonomisinin son birkaç yıldır yaşadığı kısır döngü şu şekildedir. Türkiye ekonomisi yüksek büyüme oranının yanında yüksek enflasyonla da ilerleyişini sürdürmüştür. Enflasyonun yüksek olması büyümenin başarısını geride bırakmaktadır. Tüketim harcamalarının artması tasarruf oranlarını düşürür ve üretim gerçekleşmez. Üretim yaparken de ithal girdiye bağımlılığın yüksek olması ve döviz kurundaki yükselmelerle ithalat pahalılığı artacaktır ve tekrardan enflasyon oranları yükselecektir.

2.3. Covid-19 Pandemisinin Türkiye’de Dış Ticaret ve Cari İşlemler Bilançosuna Etkisi

Dış ticaret bir ülkenin diğer ülkelerle yaptığı mal ve hizmetlerin alım-satım işlemlerinin tamamıdır. Bir ülkenin sahip olduğu kaynaklar sınırlı olduğu için dış ülkelerdeki mal ve hizmete ihtiyaç duyulur. Bu yüzden dış ticaret kavramı önem kazanmıştır. Dış ticaret, ihracat ve ithalat kavramlarıyla ilişkilidir. Dış ticaret göstergeleri ekonomik büyüme ve kalkınmaya katkı sağladığı için önemlidir.

Covid-19 pandemi krizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki bir diğer olumsuz etkisi de pandemiye sınırların kapatılması ile dış ticaret hadlerinin bozulmasıdır. Türkiye’de 2020 yılının şubat ayından sonra dış ticaret açıklarındaki fark derinleşmiştir. 2020 yılının ekim ayında dövizdeki yükselmeler ihracatımıza olumlu yansıyor, dış ticaret açığını geriletmiştir (Sertkaya & Baş, 2021).

Şekil 2: Türkiye’nin 2014-2022 Aralık Döneminde Dış Ticarete Değişim Oranları

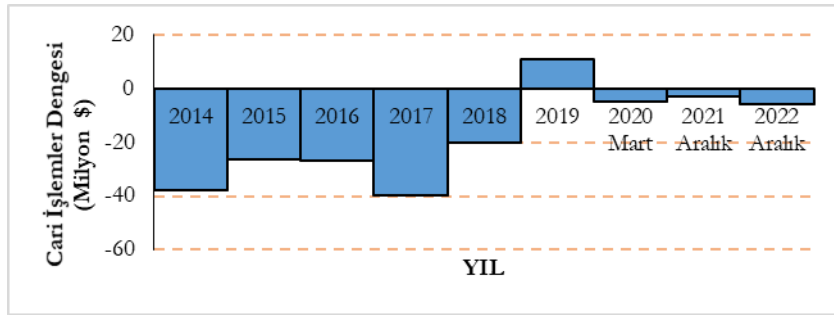

Kaynak: Dış Ticaret İstatistikleri TÜİK, 2023.

Şekil 2’de Türkiye’nin 2014-2022 Aralık döneminde Türkiye’nin dış ticarete değişim oranları gösterilmiştir. 2020 yılı mart ayında pandemi etkisiyle ihracat 2019 yılına göre %13,8 oranında azalmıştır. İthalat %3,1 artış yaşanmıştır. 2021 yılı aralık ayında, pandemi başlangıcı mart ayına göre %24,9 yükselmiştir. Bu artış döviz kurlarındaki artıştan kaynaklıdır. 2021 yılı aralık ayında ithalat 2020 Mart ayına göre %29,9 artmıştır. 2022 yılında ihracat %3, ithalat ise %12,2 artmıştır. Sonuç olarak pandeminin dış ticarete olumsuz etkisi 2020 Mart ayında gerçekleşmiştir. 2021 ve 2022 yılı aralık aylarında ihracat ve ithalatta belirgin artışlar görülmüştür.

Cari işlemler hesabı ödemeler bilançosunun alt hesaplarından biridir. Cari işlemler hesabında yerleşik ve yerleşik olmayan kişilerin ekonomik işlemleri kayıt altında tutulur. Cari işlemler hesabının sonucu eksi çıktığında cari işlemler açığı olur. Bu açığın kapatılıp ödemeler bilançosu denkleğinin sağlanması gerekir. Bu denkleği finans hesabı fazla veriyorsa finans hesabıyla sağlanmaya çalışılır. Finans hesabıyla yapılamıyorsa rezervlere bakılır Ödemeler bilançosunda var olan bir açığı kapatmanın en doğru yolu doğrudan yabancı yatırımları artırmaktır (Akat, 2004). Cari işlemler açığı Türkiye ekonomisinin son yıllardaki önemli bir ekonomik sorunudur. Bu hesap ülke ekonomisinin gücünü de gösteren bir hesaptır. Cari işlemler hesabı milli gelir ile ilişki halindedir. Dolayısıyla cari işlemler hesabının açık veya fazla vermesi ekonominin makroekonomik göstergelerini etkilemektedir (Soner, 2018).

Şekil 3: Türkiye’nin 2014-2022 Aralık Döneminde Cari İşlemler Dengesi Değişimi (Milyon \$)

Kaynak: Ödemeler Dengesi 6.El Kitabı Ayrıntılı Sunum TCMB, 2023.

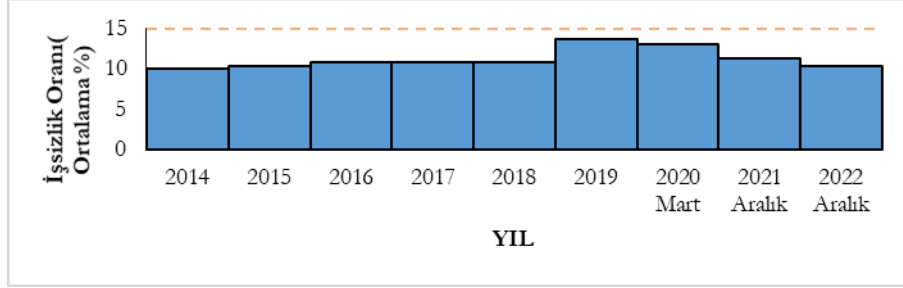
Şekil 3’te Türkiye’nin cari işlemler dengesinin 2014-2022 yıllarındaki ortalama değerleri ile karşılaştırma yapılmıştır. Türkiye’de ekonomik büyümenin yüksek olduğu yıllarda 2017 yılında cari işlemler dengesi 39,95 milyon dolar açık vermiştir. 2019 yılında 10,79 milyon dolar fazla verilmiştir. Pandemi başlangıcı 2020 yılı mart ayında 5,0 milyon dolar açık verilmişken, 2021 yılı aralık ayında 3,17 milyon dolar açık verilmiştir. 2020 Mart ayına göre; 2021 Aralık ayında 1,83 milyon dolar cari açık azalmıştır. 2022 Aralık ayında ise 2020 Mart ayına göre 1 milyon dolar cari açık değeri yükselmiştir.

2.4. Covid-19 Pandemisinin Türkiye’de İşsizlik Oranı Üzerindeki Etkisi

İşsizlik oranı bir ekonominin genel durumu hakkında bilgi verir. İşsizlik oranının yüksek olması ekonominin küçüldüğünü, üretimin azaldığını gösterir. İşsizlik oranı azalırse ekonomi genişler ve üretim yatırım faaliyetlerinin artması beklenir (Biçerli, 2011). Covid-19 virüsü insan odaklı bir virüs olduğundan insanların çalışma hayatını olumsuz anlamda etkilediğini Türkiye İstatistik Kurumu istihdam verilerinde görmekteyiz. TÜİK 2020 yılı ağustos ayı işsizlik verilerinde işsizlik oranı, %13,2’dir. Pandeminin ülkemizde olumsuz etkilerinin hissedildiği 2020 yılı Nisan ayında dahi bu

oran %12,8'dir. 2020 yılında işsizlik oranı geçen yıla kıyasla 0,4 puan azalışla %13,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2020 Eylül ayında işsizlik oranı %12,7'dir (İşgücü İstatistikleri TÜİK, 2020).

Şekil 4: Türkiye'nin 2014-2022 Aralık Döneminde İşsizlik Oranları Ortalama % Değişimi

Kaynak: İşgücü İstatistikleri TÜİK, 2023.

Şekil 4'de işsizlik oranı değişimi grafiği verilmiştir. 2019 yılında, 2018 kur krizi ile işsizlik oranında yaklaşık 3 puanlık artış söz konusudur. 2020 yılı mart ayı itibariyle pandemi sürecinin başlamasıyla alınan tedbirler sonucunda işsizlik oranı %13'dür. 2019 yılına göre artış hızı daha yavaş ilerlemiştir. 2021 ve 2022 yıllarındaki değişim de işsizlik oranını 2020 Mart ayına göre daha aşağı seviyededir.

2.5. Covid-19 Pandemisinin Türkiye'de Merkezi Yönetim Toplam Borç Stoku Üzerindeki Etkisi

Borçlanma, şahıs, işletme ya da devletin eline geçen gelirleri, giderlerinden az olduğunda aradaki farkı kapatmak için kullanılan bir finansman yöntemidir. Borçlanma, iç ve dış borçlanma olarak iki şekilde yapılır.

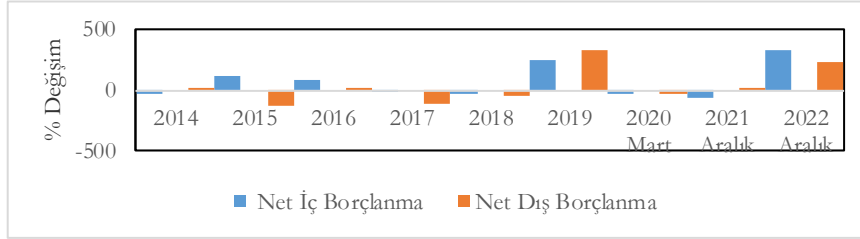
İç borçlanma, faiz ve enflasyon üzerinde değişimlere yol açmaktadır. İç borçlanma yükseldiği zaman piyasadaki para çekileceği faiz oranları ve enflasyon oranlarını yükselecektir (Kanca, 2017). İç borçlanmanın ödemesinin dövize endekli ve faiz oranlarının değişken olması durumunda ekonomideki makro göstergelerdeki değişimi daha etkili olacaktır (Bakkal & Gürdal, 2007; Seymen, 2001). Ekonomide borçlanma ihtiyacının artmasıyla piyasada var olan para miktarı azalacağından faiz oranları yükselme eğilimine girecektir. Faiz oranlarının yükselmesi yatırım oranlarının düşmesine, ekonomik büyümenin gerilemesine ve insanların tasarruflarını yabancı paraya yönlendirmesiyle döviz kuru yükselmeye başlayacaktır (Sugözü & Yiğit, 2010).

Bir ekonomide kamu giderlerinin, gelirlerini aşması ve bu açığı kapatacak yeterli tasarrufun yurt içinde bulunmaması durumunda dışarıdan bu açığı kapatma yoluna gidilir. Az gelişmiş ülkelerde yeterli gelirin olmaması, düşük tasarruf ve ödemeler dengesindeki açıkları kapatmak için dış borçlanmayı tercih etmektedir (Onur, 2010). Dış borçlanma ülkeye döviz girişi sağlayarak kalkınma için önemli bir unsurdur. Borçlanmada dış kaynağın tercih edilmesinin ekonomilerde büyümeyi sağlayacağı fikri daha yaygındır. Dış borçlanma yapılabildiği verimli yatırımlara yönlendirildiğinde borçtan daha fazla gelir kazanılacağı için ekonomik büyüme gerçekleşecektir (Çöğür & Çoban, 2011).

Şekil 5'de merkezi yönetim toplam borcunda net iç borçlanma ve net dış borçlanma değerlerinin değişimi gösterilmiştir. Grafiğin yatay eksenin altında kalan kısmı borçlanma oranlarının azaldığını göstermektedir. 2014-2016 yılları arasında merkezi yönetimin toplam borcunda iç borcun payı daha fazlayken, 2018 yılından sonra durum değişmiştir. Toplam borçta dış borcun payı yükselmiştir. 2019 yılında döviz kurunun yükselmesi ile iç borç değişim oranı %248,1'dir.

Pandeminin başlangıcı 2020 Mart ayında iç borç değişim oranı %28,4'dür. 2019 yılına göre artış oranı daha yavaş ilerlemiştir. 2021 Aralık ayında iç borç değişim oranı -60,4'dür. 2021 yılında 2020 Mart ayına göre iç borçlanma %60,4 azalmıştır. 2022 Aralık ayında döviz kurundaki sert yükselmelerle değişim oranı %328,4'dür. Net dış borçlanma değişimi 2019 yılına kadar eksi seviyelerindeyken 2019 yılında kur krizi ile %330,6 oranında yüksek bir artış gerçekleşmiştir. 2020 Mart ayında %28,4, 2021 Aralık ayında %13,0 2022 Aralık ayında ise döviz kuru sebebiyle %226,6 oranında artış görülmüştür. Tüm bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde 2019 yılında iç ve dış borçlanma oranlarındaki artış pandemi süreciyle de devam etmiştir.

Şekil 5: Türkiye'nin Toplam Merkezi Yönetim Borçlanma Oranlarının Değişimi 2014-2022 Aralık

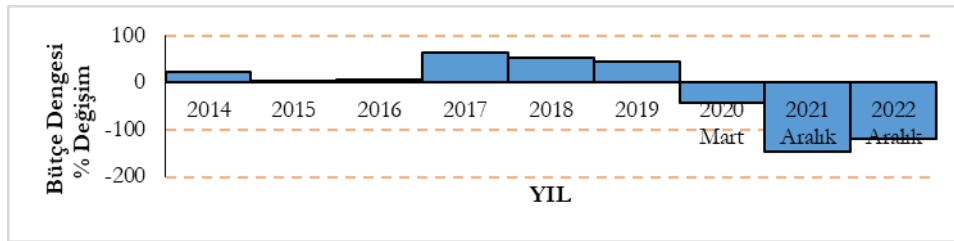

Kaynak: Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi Finansmanı Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2023.

2.6. Covid-19 Pandemisinin Türkiye'de Bütçe Dengesi Üzerindeki Etkisi

Bütçe, ekonomik gelişmelerin belirlenmesinde önemli bir kalemdir. Ayrıca devletin vatandaşları için yapılan mal ve hizmetlerin harcamalarının karşılanması için gelirlerinin tutulduğu bir yardımcı fonksiyondur. Kamu bütçesinin bir yıl içerisinde gelirlerinin giderlerini karşılayamadığı veya gelirlerin o anda toplanamamasıyla kamu bütçesinde açıklar oluşur (Sakal, 2003). Bütçedeki açıklar ilk olarak faiz ve enflasyon oranlarını yükselterek, yatırımın gerilemesine, ekonominin küçülmesine ve işsizliğe sebep olmaktadır (Dökmen, 2012). Türkiye ekonomisinde merkezi bütçe gelirlerinin, giderlerinden az olmasına göre bütçede açıklar artma eğilimindedir. Yine kriz dönemlerinde belirgin artışlar görülmektedir. Özellikle 2018 yılından sonra döviz kurundaki yükselmeler giderleri daha fazla artırıp bütçe açıklarının yükselmesine neden olmuştur.

Şekil 6: Türkiye'nin Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi Değişimi 2014-2022 Aralık

Kaynak: Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi Finansmanı Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2023.

Şekil 6'da merkezi yönetim bütçe dengesinin değişimi gösterilmiştir. Şekilde kullanılan veriler 2014-2019 arasında ortalama artış oranı ile verilmiştir. Pandemi etkisini kıyaslamak içinde 2020 Mart, 2021 Aralık ve 2022 Aralık aylarındaki değerler ile şekil çizilmiştir. Hükümetin pandemi politikalarında firmalar, hane halkı ve finansal sektöre sağladığı kolaylıklar merkezi bütçede açıkları 2020 yılı mart ayından itibaren bütçe dengesindeki artışlar ciddi seviyededir. 2020 yılında merkezi bütçe 43,71 milyon TL açık vermiştir. 2019 yılına göre %18,2 oranında bütçe açığı genişlemiştir. Bütçe açığının yanı sıra gelirler kaleminde sert düşüşler olduğu Hazine ve Maliye Bakanlığı

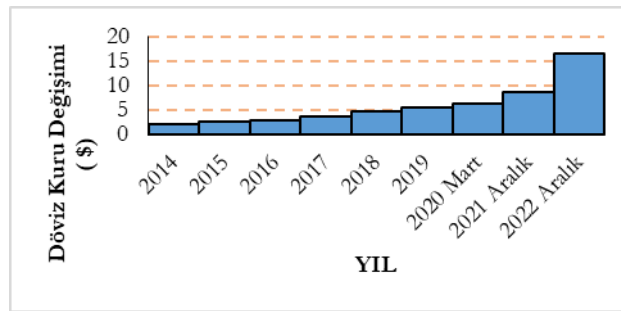
verilerinde görülmektedir. 2021 Aralık ayında bütçe 145,7 milyona yükselmiştir. 2020 Mart ayına göre bütçe açığı üç katı kadar artmıştır. 2022 Aralık ayında da bütçe açığı 118,61 milyon TL'dir. Türkiye ekonomisinde bütçe açıklarının borçlanma ile kapatılmasının en büyük sebebi vergi gelirlerinin az olmasıdır (Egeli & Özen, 2013). Ekonomilerde kamu finansmanının dengeli olması önemlidir. Var olan bütçe açıklarının daha yüksek vergi oranlarıyla veya borçlanma ile kapatıldığı makroekonomik unsurlar üzerinde etkili olmaktadır (Sugözü & Yiğit, 2010). Ekonomilerde hükümete düşen bütçe açıklarının ve cari açıklarının sürdürülebilir olmasını sağlamaktır. Bu göstergeler bir ülkenin ekonomik gücünü gösterdiğinden var olan açıkların sürdürülemez olması ile dışarıdan ülkeye yabancı sermaye gelmeyi tercih etmeyecektir ve sonuç olarak ekonomide durgunluk başlayacaktır (Günaydın, 2004).

2.7. Covid-19 Pandemisinin Türkiye’de Döviz Kurları Üzerindeki Etkisi

Bir ülkenin ulusal parasının yabancı paralar karşısında değerini korumak için aldığı kuralların tamamına döviz kuru sistemleri denir (Daniels & Vanhoose, 2005). Döviz kurları, ülke ekonomilerinin durumu hakkında bilgi veren, küresel rekabeti değerlendirmede ve ekonominin gidişatına göre ekonomik faaliyetlerine yön verme gücüne sahiptir. Ayrıca dışardaki ülkelerden üretilen mal ve hizmetin fiyatlarını, kendi ülkesinde üretilenlerle kıyaslama yapmayı da sağlar (Tatoğlu, 2009).

Döviz kurlarındaki değişimler ekonomilerde belirsizlik ortamı yaratıp hane halkı ve üretici kesimin tüketim ve üretimini engellemektedir. Türkiye ekonomisinde ithal mal talebinin yüksek olması üreticinin üretim yaparken maliyetini yükseltip, tüketicilerin de reel gelirini düşürmektedir. Döviz kurunun yükselmesi ülke içinde enflasyon oranlarını yükseltecektir ve temel makroekonomik göstergeleri etkilemektedir. Ayrıca dış ticarete ihracat yapan firmaların gücünü de düşürecektir. Ekonomilerde Merkez bankaları tarafından piyasaya müdahale edilerek döviz kuru dengesi sağlanmaya çalışılır. Döviz kurundaki hareketlilik ekonomide dış ticaret, enflasyon, faiz oranı, ödemeler dengesini, ekonomik büyüme gibi temel makroekonomik göstergeleri etkilediği için ekonomide ciddi sıkıntılara yol açmaktadır (Kartal, Depren & Depren, Ö., 2018).

Şekil 7: Türkiye’de Döviz Kuru (\$) Değişimi

Kaynak: Döviz Kurları T.C. Merkez Bankası, 2023.

Şekil 7’de Türkiye’de döviz kurunun değişimi 2014-2022 yılları arasındaki verileri ile verilmiştir. Şekilde veriler çizilirken pandemi etkisini karşılaştırmak için 2014-2019 yılları arasında ortalama değerler ile 2020 Mart, 2021 Aralık, 2022 Aralık değerleri alınmıştır. 2018 kur krizi ile 2019 yılında döviz kurunda %1 artış yaşandı. 2020 Mart ayında 1 \$= 6,31 TL’ye çıkmıştır. 2019 yılına göre %1 artış görülmüştür. 2021 Aralık ayında dolar 13,53 TL olmuştur. 2020 Mart ayına göre dolar kuru iki katı artış göstermiştir. 2022 Aralık ayında da 2021 Aralık ayına göre %1,37 artış görülmüştür. Sonuç

olarak 2018 yılı ile başlayan süreç pandemi etkisi de eklenmesiyle 2022 Aralık ayında da devam etmiştir.

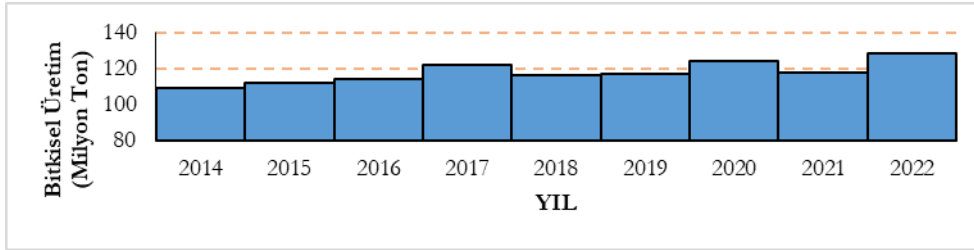
2.8. Covid-19 Pandemisinin Türkiye’de Sektörler Üzerindeki Etkileri

Covid-19 pandemisinin yayılma hızı arttıkça uygulanan tedbirler tüm dünyada olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de sektörler üzerinde olumsuz sonuçlara yol açmıştır. 2019 yılında inşaat sektörü dışında diğer sektörlerde küçülme olmamışken, 2020 yılında birçok sektörün gelirlerinde düşmeler görülmüştür. Covid-19 salgınının yayılım hızını azaltmak için alınan kısıtlama tedbirleri dış ticaret ve tüketimi engellediğinden salgın nedeniyle en fazla etkilenen sektör hizmet sektörü olmuştur (Bayraktutan & Solmaz, 2021). Bu bölümde tarım, sanayi ve hizmet sektörü incelenecektir.

2.8.1. Covid-19 Pandemisinin Tarım Sektörü Üzerindeki Etkisi

Tarım insanlığın ilk uğraştığı faaliyettir. Tarım sektörü insanoğlunun hayatı için besin ihtiyacını karşılaması ve diğer ekonomik faaliyetleri etkilemesi bakımından önemli bir sektördür. Tarım sektörü insanların yaşam standartlarının değişmesiyle genişletilmiştir. Covid-19 döneminde ülkeler tarım sektöründe korumacı anlayışı benimsemek zorunda kalmıştır. Çünkü salgın durumunun belirsizliği üretim maliyetlerinin artması ve kısıtlama kararları gibi nedenlerden kendi ülkelerinin besin ihtiyacını gidermeyi amaçlamışlardır. Örneğin Rusya buğday ihracatçısı bir ülke iken bir önceki yıla göre buğday ihraç miktarını azaltmıştır (Torun, 2020). Tarım ve hayvancılık sektörü Covid-19 pandemisiyle eski önemini yeniden kazanmıştır.

Şekil 8: Türkiye’nin Toplam Bitkisel Üretimi 2014-2022

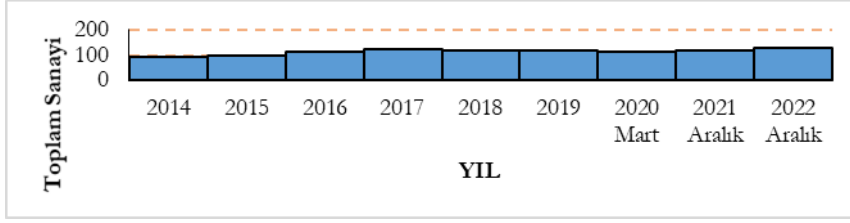

Kaynak: Bitkisel Üretim İstatistikleri TÜİK, 2023.

Şekil 8’de toplam bitkisel üretim miktarları gösterilmiştir. Pandemi döneminin başlangıcında bitkisel üretimin önceki dönemlere göre arttığı anlaşılmaktadır. Dolayısı ile pandeminin tarım sektörüne olumsuz bir etkisi olmadığı söylenebilir.

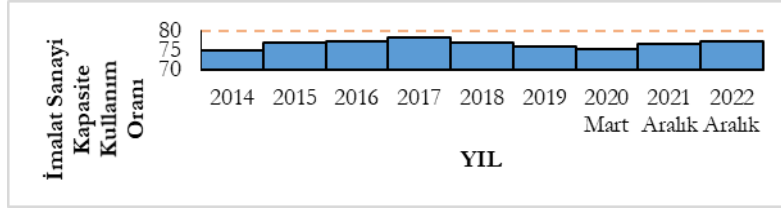
2.8.2. Covid-19 Pandemisinin Sanayi Sektörü Üzerindeki Etkisi

Sanayi sektörü bir ülkenin ekonomik büyüme ve kalkınması için en önemli sektördür. Sanayi üretim endeksleri sanayi sektörünün üretim durumunu gösteren en önemli göstergedir. Sanayi üretim endeksinde oranın yükselmesi ekonomik büyümeye olumlu yansıtacaktır. Türkiye ekonomisi 1980’li yıllardan günümüze kadar imalat sanayi alanında önemli ilerlemeler kaydetmiştir. 1980 yılında 15 milyar dolarlık imalat sanayi üretimi yaparken, 2017 yılında 150 milyar dolar üretim gerçekleştirmiştir (Şahin, 2020).

Şekil 9: Türkiye'nin Toplam Sanayi Durumu 2014-2022 Aralık

Kaynak: Sanayi Üretim Endeksi TÜİK, 2022.

Şekil 9'da Türkiye'nin sanayi sektöründeki 2014-2022 yılları arasındaki durumu verilmiştir. Sanayi üretim endeksleri, 2020 Mart ayında 2019 yılına göre %0,9 oranında azalmıştır. 2021 Aralık ayında, 2020 Mart ayına göre %1 oranında artış gerçekleşmiştir. 2022 Aralık ayında, 2021 Aralık ayına göre de %1 artış gerçekleşmiştir.

Şekil 10: Türkiye'nin İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları 2014-2022 Aralık

Kaynak: Reel Sektör İstatistikleri TCMB, 2022.

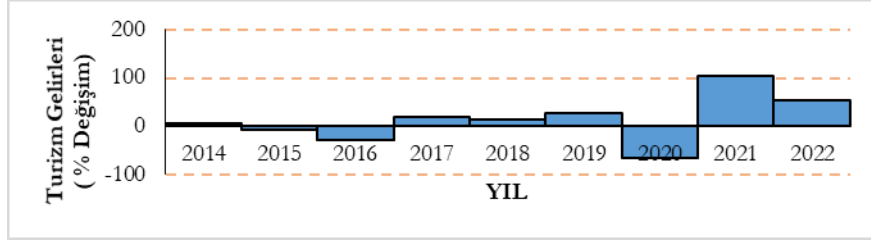
Şekil 10'da imalat sanayi kapasite kullanım oranında 2019 yılına göre 2020 Mart ayında %1 düşüş yaşanmıştır. 2021 Aralık ayında 2020 Mart ayına göre %1 artış ve 2022 Aralık ayında da 2021 Aralık ayına göre %1 artış görülmüştür. Dolayısı ile pandeminin sanayi sektörü üzerinde ciddi oranda olumsuz bir etkisi olmamıştır. Ekonomik kriz dönemlerinde sanayi üretimi ve imalat sanayi kapasite kullanım oranlarındaki düşüşler krizin etkilerini görmemiz için önemli bir unsurdur.

2.8.3. Covid-19 Pandemisinin Hizmet Sektörü Üzerindeki Etkisi

Hizmet sektörü insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak için ortaya çıkmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri için önemli bir sektördür. 21.yüzyılda hizmet sektörü tarım ve sanayi sektörünün önüne geçmiştir. Gelişen teknolojiyle birlikte ihtiyaçların artması ile birlikte hizmet sektöründe farklı alt sektörler ortaya çıkmıştır. Bu yüzden hizmet sektörü gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemlidir (Akın, 2012). Bu bölümde hizmet sektörünün alt bileşenlerinden turizm ve finansal sektöre değinilecektir.

2.8.3.1. Covid-19 Pandemisinin Turizm Sektörü Üzerindeki Etkisi

Turizm sektörü Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde büyüme ve kalkınma için itici bir unsurdur. Gelişmiş ülke ekonomilerinde ise ekonomiyi dengelemeye yardımcıdır. Turizm sektöründen elde edilen gelirler cari açığı kapatmada büyük öneme sahiptir. Yeni iş kolları sağlandığından işsizliği azaltır, ülkeye gelen döviz gelirlerini arttırır. Üretimi de artıracığından büyümeyi gerçekleştirecektir (Kara, Çömlekçi & Kaya, 2012). Turizm faaliyetlerinin geliştiği yerlerde de turistlerin yaptığı harcamalar bölgenin gelir seviyesini yükseltecektir (Bozgeyik & Yoloğlu, 2015). Turizm sektörü bağlantılı bir sektör olduğundan farklı sektörlerinde ilerleyişini sağlayacaktır. Turizm sektörü dış etkenlere bağlı bir sektördür. Doğal afet, siyasi olaylar ve salgın hastalıklar özellikle Covid-19 gibi salgın hastalıklar turizm faaliyetlerinin işleyişini engellediği için Türkiye ekonomisi olumsuz etkilenmiştir.

Şekil 11: Türkiye'nin Turizm Gelirlerinin Yüzde Değişimi 2014-2022

Kaynak: Turizm İstatistikleri TÜİK, 2023.

Şekil 11 de turizm gelirlerinin değişimi verilmiştir. Turizm gelirleri 2020 yılının ilk çeyreğinde geçen yılın aynı çeyreğine göre %11,4 oranında azalarak 4,101 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılının ikinci çeyreğinde ise pandemi nedeniyle sınır kapılarında anket yapılamadığından veri yoktur. 2020 yılının üçüncü çeyreğinde turizm gelirleri 2019 yılının üçüncü çeyreğine göre %71,6 azalmıştır. Son çeyrekte ise %50,4 oranında azalmıştır. Toplamda 2019 yılına göre turizm geliri %65,1 azalarak 12.059,320 bin \$ olarak gerçekleşmiştir (Turizm İstatistikleri TÜİK, 2020). 2021 yılında turizm gelirleri 2020 yılına göre %103,6 artış olmuştur. 2022 yılında ise 2021 yılına göre %54 artış yaşanmıştır.

Cari işlemler açığının kapatılmasında turizm gelirlerinin önemi büyüktür. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için turizm gelirleri cari işlemler açığını kapatmada büyük paya sahiptir (Opuş, 2001). Turizm sektörü bir ülke ekonomisinin büyümesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca ithalat bağımlılığını da düşürmektedir (Unur, 2000).

2.8.3.2. Covid-19 Pandemisinin Finansal Sektör Üzerindeki Etkisi

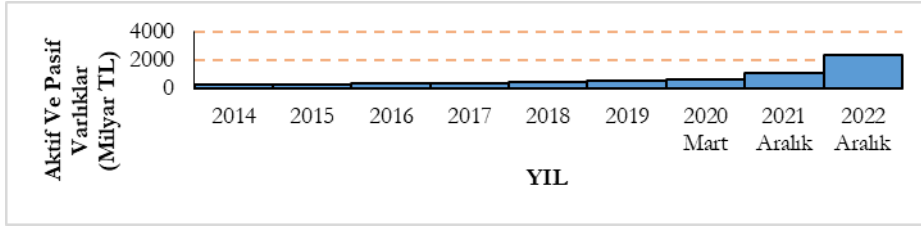
Bir ülkede ekonomik amaçları gerçekleştirmek için para politikası ve maliye politikası birlikte çalışır. Para politikasından sorumlu kurum Merkez bankalarıdır. Maliye politikalarının belirlenip uygulanma sorumluluğu ise hükümete aittir. Para politikası, ekonomide büyümeyi sağlayıp istihdamı yükseltmek ve enflasyonu belli bir seviyede tutmak için alınan kararlardır. Merkez bankası para politikası uygulayarak ekonomiye müdahale etmektedir. Para politikasının da çeşitli yardımcıları bulunmaktadır. Açık piyasa işlemleri, zorunlu karşılık oranları, reeskont oranları, döviz işlemleri, politika faizi ve faiz koridoru oluşturarak piyasada bir dengesizlik olduğunda ekonomiyi dengeye getirmeye çalışmaktadır. Merkez bankaları ayrıca finansal sistemin işleyişini kontrol ederek finansal istikrarı da sağlamaya çalışmaktadır. Finansal istikrar bozulursa ekonomide temel göstergeler olumsuz etkilenecek ve insanların ekonomik durumu kötüye gidecektir (Arabacı & Yücel, 2020).

Merkez bankası analitik bilanço ekonomide para politikasının etkinliği hakkında bilgi vermektedir. Bilançonun bilinmesiyle ekonomide finansal yapı takip edilir ve Merkez bankası ekonominin gidişatına göre para miktarını ayarlar ve faiz oranlarını belirler. Merkez bankası bilançosu para politikasının aldığı kararların finansal piyasada nasıl bir etkiye yol açtığını göstermesi bakımından önemlidir. Piyasadaki para miktarının ekonomik koşullara göre ayarlanması bilançonun aktif ve pasif kalemleri ile gerçekleşir (Yardımcı, 2006). Analitik bilançonun aktifler toplamı Merkez bankasının sahip olduğu varlıkları, pasifler toplamı ise borç ve yükümlülüklerini oluşturur. Merkez bankası analitik bilançosu ödemeler bilançosu ve döviz kurunu etkilemektedir. Bilançoda döviz yükümlülüklerin elde edilen dış varlıklardan fazla olması bilanço için finansal risk sebebidir (Kartal,

2013). Bilançonun aktif tarafı para arzını, pasif tarafı ise para talebini gösterir. Aktif kısmındaki, dış varlık ve iç varlıkların toplanması ile piyasaya para verilir ve pasif kısmındaki yükümlülükler ve Merkez bankası parası ile de verilen para kullanılır. Aktif ve pasif toplamının bilanço hesabı gereği birbirine denk olması gerekmektedir (Yardımcı, 2006).

Covid-19 pandemisinin getirdiği olumsuz etkileriyle mücadele edebilmek için tüm dünya ekonomileri finansal ve mali önlemler almışlardır. Ekonomilerde Merkez bankaları finansal desteği sağlayıp kamu otoritesinin de hane halkı ve reel sektör üzerinde olumsuz etkileri azaltmakla sorumludur. Bu amaçla para otoritesi çeşitli kararlar almıştır. Krizle mücadelede finansal sisteme düşen görev likitideyi artırmaktır. Bu yüzden Merkez bankası devlet iç borçlanma senetleri piyasasında tahvil alımları yapmıştır. Piyasada ihracatçı konumunda olan işletmelere üretimlerine ve istihdamlarına devam etmeleri karşılığında kredi kullandıran bankaların döviz zorunlu karşılık oranları düşürülmüştür. Merkez bankası ayrıca bankalara düşük faizli ve uzun vadeli fon desteği, zorunlu karşılık oranlarının düşürülmesi gibi kolaylıklar da sağlamıştır (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2024).

Şekil 12: Merkez Bankası Analitik Bilanço Aktif ve Pasif Varlıklar Değişimi 2014-2022

Kaynak: TCMB Analitik Bilanço TCMB, 2023.

Şekil 12’de Merkez bankası aktif ve pasif varlıklarının değişimi gösterilmiştir. Aktif ve pasif varlıkların toplamı birbirine eşittir. 2020 Mart ayında 2019 yılında banka aktifleri yaklaşık 1,5 kat artış göstermiştir. 2021 Aralık ayında yaklaşık iki kat artış, 2022 yılında, 2021 yılına göre iki katı artış gerçekleşmiştir. Bütün destekler değerlendirildiğinde Merkez bankası aktiflerinde 2019 yılına göre dört katından fazla artış gerçekleşmiştir. İç varlıkların artmasının sebebi banka sektörüne açılan nakit kredilerindeki ve hazinenin menkul kıymetlerindeki artıştır.

4. Sonuç

Covid-19 dünya ekonomisini ilgilendiren bir sorundur. Bu yüzden politika yapıcılar bu sorunla baş edebilmek, salgının yayılmasını önlemek ve ekonomilerini korumak amacıyla çeşitli tedbirler almışlardır. Türkiye’de de salgınla mücadelede diğer ülkelere benzer şekilde ekonomik önlemler alınmıştır. Covid-19 insan odaklı bir virüs olduğundan ülkeler arası seyahat kısıtlamaları ülkelerin ekonomisini küçültmüştür. Covid-19’dan dünyada her ülke aynı seviyede olumsuz etkilenmemiştir. Türkiye gibi her on yılda bir krizle karşılaşan bir ülke için Covid-19 pandemiden zararlı çıkmak kaçınılmazdır.

Covid-19 salgını öncesinde de Türkiye’de son yıllarda çift haneli yüksek enflasyon oranları, potansiyelinin altında büyüme oranları, yüksek faiz ve işsizlik oranları, kamunun dış borcunun yükselmesi, döviz kurundaki yükselmeler, dış dengedeki açıklarla mücadele ediyordu. Türkiye ekonomisinde, 2018 yılındaki döviz krizinin de etkileri devam ederken Covid-19 pandemisiyle karşılaşmıştır ve sıkıntılar daha da derinleşmiştir. Hükümetin pandemi yardımları ve vergi gelirlerinin azalması ile de merkezi bütçede gelirler azalıp, harcamalar arttığı için bütçe açıkları 2020 Mart ayı itibariyle başlamıştır. Bununla birlikte Türk lirasının döviz karşısında değer

kaybetmesi de Türkiye ekonomisini zayıflatmıştır. Döviz kurunun yükselmesiyle ödemeler dengesinde var olan açıklar giderek artmıştır. Enflasyon oranlarının yükselmesiyle hane halkının sürekli tüketim eğilimi ile tasarruf ve yatırım yapılamaması Türkiye ekonomisinin gerilemesine neden olmuştur.

Dünya ekonomisi pandemi ve küresel ekonomik krizleri birçok defa yaşadığı için küreselleşmenin de etkisiyle gelecekte de bu sorunların yaşanabileceğini düşünüp buna göre hazırlıklı davranması gerekir. Türkiye ekonomisi kendi kendine yetebilen bir ekonomi değildir. Politika yapıcıların Türkiye'yi dışa bağımlı halden kurtarıp yurtçinde üretilen ürünlerin hammadde ve girdilerin üretimini yapıp bununla katma değer yarattığında ülke ekonomisinde birçok makroekonomik sıkıntıya çözüm bulabileceği söylenebilir. Bununla birlikte Covid-19 pandemisiyle tarım sektörünün de önemi anlaşılmıştır. Yerli çiftçiye destek sağlanıp, üretim maliyetleri düşürülüp, üretilen ürünleri endüstri sanayisinde kullanıldığında ülke ekonomisine gelir kazandırmanın yanında istihdama da katkıda bulunulacaktır. İmalat sanayi sektörü bir ülkede gelişmiş ise o ülkenin gelişmiş bir ülke olduğu bilinir. Türkiye'de de bu sektörün gelişmesi için gerekli yatırımlar yapılırsa ülke milli geliri ciddi seviyede yükselecektir. Türkiye ekonomisinde yapısal sorunların yanında, siyasi otoritenin yanlış politika uygulamalarının da ekonominin bulunduğu seviyeye gelmesinde etkilidir. Enflasyonu düşürmek için uygun politika uygulanırsa enflasyon düşürülebilir. Hükümetin Türkiye'de ekonomik amacı büyümeyi gerçekleştirmektir. Büyüme oranları sağlanmasına rağmen, ekonomide işsizlik devam ediyorsa büyümenin kaynağının sürdürülemez olmasından kaynaklıdır. İşsizliğin azalması için yeterli yatırım yapılarak istihdam alanları açılırsa işsizliğin de önüne geçilmiş olur.

Çalışmamızın literatüre katkısı, Balcı ve Çetin (2020), Bayır (2020), Eryüzlü (2020), Kuzucu (2022), Ünüvar ve Darıcı (2020), Yıldırım (2021), Yavuz (2022) ile benzerlik yoktur. Acar (2020), çalışmasında 31 Aralık 2019-10 Mart 2020 arasında pandemi etkisi ile turizm gelirlerinin azalacağını ve ekonomik büyümenin gerileyeceğini savunmuştur. Bizim çalışmamızda turizm gelirlerinin azaldığı sonucuna ulaştık. Açıkgöz ve Günay (2020), pandemiden hizmet sektöründen finansal piyasaların olumsuz etkilendiğini açıklamıştır. Bizim çalışmamızdan ayrılan yönü, finansal piyasalar olumsuz etkilenmemesidir. Adıgüzel (2020), 2020 yılında aylık verilerle makroekonomik göstergelerde meydana gelen olumsuzlukları açıklamıştır. Bizim çalışmamızdaki farklılık istihdam ve üretimin gerilemesi uyuşmamaktadır. Eroğlu (2020), geçmiş pandemilerle kıyaslama yapılarak 2019-2020 aylık verilerle pandemi etkisi ortaya konulduğundan çalışmamızla benzerliği vardır. Bizim çalışmamız 2014-2022 on iki aylık ortalama verileri kapsadığından pandemi etkisini daha net ortaya koymaktadır. Pehlivan, Kaya ve Keleş (2021), pandemiden etkilenen ülkeleri çalışmasına dahil etmesi ve makroekonomik göstergeleri incelemesi bakımından çalışmamızla benzerlik taşımaktadır. 2018-2020 yılları arasındaki verileri kullanması ve hükümetin uyguladığı politikalardan maliye politikasını kullanması bakımından farklılıkları bulunmaktadır. Saraçoğlu ve Özcan (2021), çalışmamızla benzerliği pandemi sürecinde hükümetin vergi gelirlerinin azalması ve harcamaların artmasıdır. Bizim çalışmamızda bu durumun yol açtığı bütçe açıkları da verilmektedir. Sertkaya ve Baş (2021), çalışmamızla benzerlikleri 2018-2020 yılları arasında aylık verilerle pandeminin makroekonomik göstergelere olan etkisi ve salgın öncesi dönemlerle kıyaslama yapılmıştır. Bizim çalışmamız 2014-2022 yılları aylık ortalama verileri aldığından daha kapsamlıdır. Han, Pehlivan ve Konat (2022), pandeminin Türkiye ekonomisinde büyüme, enflasyon, döviz kuru,

dış ticaret, turizm ve finansal piyasalara olan etkisi incelenmesi ile çalışmamızda benzerliği vardır. Bizim çalışmamızdaki farklılık, bütçe dengesi ve cari işlemler hesabını da içermesi ve kullanılan dönemlerin pandemi etkisini daha fazla ortaya koymasındır.

Author Contributions (Yazar Katkı Oranı): Gayyube BEHREM (%60), İclal ÜNÜVAR (%40)

Ethical Responsibilities of Authors (Yazarın Etik Sorumlulukları): This study was prepared in accordance with the rules of the required ethical approval

Conflicts of Interest (Çıkar Çatışması): There is no conflict of interest with any institution related to the study.

Plagiarism Checking (İntihal Denetimi): This study has been checked for plagiarism using a plagiarism scanning programme.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2020). "Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi". *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1): 7-21.
- Açıkgöz, Ö., & Günay, A. (2020). "The Early Impact of the Covid-19 Pandemic on the Global and Türkiye Economy". *Türkiye Journal of Medical Sciences*, 50(3): 520-526.
- Adıgüzel, M. (2020). "Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*: 191-221.
- Akat, A.S., (2004). Ödemeler dengesi yazıları. İstanbul Bilgi Üniversitesi <http://akat.bilgi.edu.tr>
- Akın, A. Ö., (2012). "Hizmetler Sektörü İçinde Hizmet Ticaretinin Yeri ve Karşılaştırmalı Bir Analizi". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(41): 311-331.
- Alaeddinoğlu, F., & Rol, S. (2020). "Covid-19 Pandemisi ve Turizm Üzerindeki Etkileri". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*: 233-258.
- Arabacı, H., & Yücel, D. (2020). "Pandeminin Türkiye Ekonomisine Etkileri ve Türkiye Merkez Bankası Tarafından Finansal İstikrarı Sağlamak Amacıyla Alınan Önlemler". *Social Sciences Research Journal*, 9(2): 91-98.
- Aydın, K., & Çatuk, C. (2021). "Covid-19'un Dünya ve Türkiye Tedarik Zinciri Üzerine Etkileri". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37): 427- 449.
- Bakkal, S., & Gürdal, T. (2007). "İç Borçlanmanın Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2(2): 147-173.
- Balcı, Y., & Çetin, G. (2020). "Covid-19 Pandemi Sürecinin Türkiye'de İstihdama Etkileri ve Kamu Açısından Alınması Gereken Tedbirler". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*: 40-58.
- Bayır, M. (2020). "Dış Borçlanmanın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi". *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20): 382-395.
- Bayraktutan, Y., & Solmaz, A.R, (2021). "Türkiye'de Covid-19 Salgını: İktisadi Önlemler ve Kısa Dönem Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme". *Covid-19 Sürecinde Türkiye'de Sosyal Politika*, Çelik, Abdulhalim, Editör, Orion, Ankara, ss.17-46
- Bıçerli, M. K, (2011). Çalışma Ekonomisi, (6. Baskı). Beta Yayınları: İstanbul.
- Bozgeyik, Y., & Yoloğlu, Y. (2015). "Türkiye'de Turizm Gelirleri ile Gsyh Arasındaki İlişki: 2002-2014 Dönemi". *Journal of International Social Research*, 8(40): 627-640.
- Çöğürücü İ., & Çoban O. (2011). "Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1980-2009)". *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(21), s. 133-149.
- Demirdöğen, O., & Yorulmaz, R. (2020). "Kovid-19 Salgınının Dünya Ekonomilerine Etkileri". *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM)*, (242), s. 3- 24.

- Daniels, J.P., & Vanhoose, D.D., (2005). International monetary and financial economics, third edition. South-Western/ Thomson.
- Dornbusch, R. & Fischer, S. (1994). Macroeconomics, sixth edition. New York: Mcgraw- Hill, inc.
- Dornbusch, R., & Fischer, S. (1998). Ekonomiye giriş: olgular ve ilk modeller makroekonomi (Çev: S. Ak, M. Fisunoğlu, E. Yıldırım ve R. Yıldırım.) İstanbul: Akademi Yayın 3-28.
- Dökmen, G. (2012). "Kamu Harcamaları ve Kamu Gelirleri Arasındaki İlişki: Panel Nedensellik Analizi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), s. 115-143.
- Egeli, H., & Özen, A. (2013). Teoride ve Uygulamada Bütçe Politikası (ikinci basım). İzmir: Altın Nokta Basım Yayın Dağıtım.
- Eroğlu, E. (2020). "Covid-19'un Ekonomik Etkisinin ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi". *International Journal of Public Finance*, 5(2), s. 211-236.
- Eryüzlü, H. (2020). "Covid-19 Ekonomik Etkileri ve Tedbirler: Türkiye'de Helikopter Para Uygulaması". *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(1), s.10-19.
- Günaydın, İ. (2004). "Vergi-Harcama Tartışması: Türkiye Örneği". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(2), s.163-181.
- Han, A., Pehlivan, C., & Konat, G. (2022). "Covid-19 Pandemi Sürecinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Ampirik Analizi". *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 4(1), s. 32-49.
- Kanca, O. C, (2012). "Türkiye'de İşsizlik ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), s. 1-18.
- Kara, O., Çömlekçi, İ., & Kaya, V. (2012). "Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makroekonomik Göstergeler ile İlişkisi Türkiye (1992 –2011)". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. 75-100.
- Kartal, F. (2013). "Merkez Bankası Bilançosu ve Parasal Büyüklüklerin Gelişimi". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), s.185-204.
- Kartal, M., Depren, S. K, & Depren, Ö. (2018). "Türkiye'de Döviz Kurlarını Etkileyen Makroekonomik Göstergelerin Belirlenmesi: Mars Yöntemi ile Bir İnceleme". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), s. 209-229.
- Kuzucu, S. (2022). "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının Covid-19 Pandemisine Karşı Para Politikasının Bir Değerlendirmesi". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23 (Covid-19 Özel Sayısı), s. 265-279.
- Onur, C. (2010). Türkiye'de Dış Borçların Ekonomik Büyümeye Etkilerinin Analizi. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. İzmir, Türkiye: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Opuş, S. (2001). "Turizmin Ekonomik Etkileri: Erzurum'daki Turistik İşletme Belgeli Konaklama Tesislerinde Bir Araştırma". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), s. 37-58.

- Pehlivan, M., Kaya, A., & Keleş, S.S, (2021). "Covid-19'un Makroekonomik Etkileri ve Seçilmiş Ülkelerde Covid-19 Döneminde Uygulanan Maliye ve Para Politikaları". *Akademik Hassasiyetler*, 8(17), s. 105- 135.
- Rickards, J. (2021). Yeni büyük çöküş: Büyük çöküş pandemi sonrası dünyanın kazanan ve kaybedenleri, Ali Perşembe (Çev) İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Sakal, M. (2003). Türkiye'de Mali Disiplin Sorunu: Kamu Açıkları Ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği:(1988-2000 dönem analizi). Gazi Kitabevi.
- Saraçoğlu, F., & Özcan, B. (2021). "Koronavirüsün Bütçe Gider ve Gelirleri Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi". *Vergi Raporu*, 257, s. 32-45.
- Sertkaya, B., & Baş, S. (2021). "Covid-19 Salgınının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Riskler ve Olası Senaryolar". *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), s. 147-167.
- Seymen, C. (2001). "Türkiye'de İç Borçlanmanın Makroekonomik Etkileri". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 4(2), s. 147-155.
- Soner, L. (2018). Cari İşlemler Dengesi Reel Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye Örneği. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir, Türkiye: Anadolu Üniversitesi
- Sözer, S., Ö. (2021). Türkiye'deki Salgın Hastalıkların Türk Ekonomisine Etkisi. Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Sugözü, İ.H., & Yiğit, M. (2010). "Borçlanmanın Enflasyona Etkisi Üzerine Teorik Yaklaşımların Temel Özellikleri". *Maliye Dergisi*, (158), s. 365-373.
- Şanlı, O. (2020). "Keynesyen Model Bağlamında Covid-19 Pandemisinin Küresel Ekonomiye Muhtemel Etkileri: ABD ve Çin Ekonomileri Üzerine Bir Araştırma." *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), s. 597-634.
- Şahin, H. (2020). Sanayi Sektörü. Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi Ve Bugünkü Durumu. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Tatoğlu, Y. (2009). "Reel Efektif Döviz Kurunun Durağanlığının Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Testleri Kullanılarak Sınanması". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), s. 310-323.
- Torun K.E., (2020). "Covid-19'un Tarımsal Üretime Etkisi". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), s. 38-45.
- TÜİK, (2023, Haziran 18). Dış Ticaret İstatistikleri 2023 Raporu. *Ekonomik görünüm: Mayıs 2023. Ekonomik görünüm: Mayıs 2025*<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>
- TÜİK, (2021, Mart 20). *Ekonomik görünüm: Mayıs 2021. İşgücü İstatistikleri 2020-2021 Raporu.* <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1>
- TÜİK, (2023, Haziran, 11). *Ekonomik görünüm: Haziran 2023. Bitkisel Üretim İstatistikleri 2020-2023 Raporu.* <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bitkisel-Uretim-Istatistikleri-2020-33737>

- TÜİK, (2023, Haziran 18). *Ekonomik görünüm: Haziran 2023*. Ulusal Hesaplar İstatistikleri 2020-2021-2022-2023 Raporu
- Tuik,2023. Ekonomik Görülüm: Ocak 2023. tuik.gov.tr
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, (2023, Aralık 19). Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi ve Finansmanı Raporu 2023 Raporu. Merkezi-Yonetim-Butce-Dengesi-ve-Finansmani-2006-2023.xls (live.com)
- TÜİK, (2023, Haziran 18). İşgücü İstatistikleri 2023 Raporu. *Ekonomik görünüm: Haziran 2023*. TÜİK Veri Portalı (tuik.gov.tr)
- TCMB, (2023, Haziran 23). Döviz Kurları 2023 Raporu. *Ekonomik görünüm: Haziran 2023*. TCMB Gösterge Niteliğindeki Merkez Bankası Kurları.
- TCMB, (2023, Haziran 23). Reel Sektör İstatistikleri 2023 Raporu. *Ekonomik görünüm: Haziran 2023*. EVDS | Sanayi Üretim Endeksi ve Sanayi GSYİH (tcmb.gov.tr)
- TÜİK, (2023, Haziran 25). Sanayi Üretim Endeksleri 2022 Raporu. *Ekonomik görünüm: Haziran 2023*. TÜİK Veri Portalı (tuik.gov.tr)
- T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı, TÜİK, (2023, 18 Haziran). Temel Ekonomik Göstergeler 2023 Raporu. *Ekonomik görünüm: Haziran 2023*. temeekonomikgostergeler.xls (hmb.gov.tr)
- TCMB, (2023, Haziran 23). Reel Sektör İstatistikleri 2023 Raporu. *Ekonomik görünüm: Haziran 2023*. TCMB İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı.
- TCMB, (2023, Aralık 19). TCMB Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum (Altıncı El Kitabı) 2023 Raporu. *Ekonomik görünüm: Haziran 2023*. EVDS | Tüm Seriler (tcmb.gov.tr)
- TCMB, (2023, Aralık 13). TCMB Analitik Bilanço 2023 Raporu. *Ekonomik görünüm: Mayıs 2023*. EVDS | Tüm Seriler (tcmb.gov.tr)
- TÜİK, (2023, Aralık 13). Turizm İstatistikleri 2023 Raporu. *Ekonomik görünüm: Ocak 2023*. TÜİK Veri Portalı (tuik.gov.tr)
- TÜİK, (2023, Aralık 19). Enflasyon ve Fiyat İstatistikleri 2023 Raporu. *Ekonomik görünüm: Mayıs 2023*.TÜİK Veri Portalı (tuik.gov.tr)
- Unur, K. (2000). Turizmin Türkiye'nin Ödemeler Dengesine Etkisinin Analizi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(3), s. 1-17.
- World Health Organization (2023, Aralık 12). WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard | WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard With Vaccination Data adresinden alındı
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (2024, Ocak 1). TCMB Koronavirüsün Ekonomik ve Finansal Etkilerine Karşı Alınan Tedbirler.
- Ünüvar, İ. & Darıcı, B. (2020), Dış Ticaret Araştırmaları (Cilt 1) Sarıtaş, T., ve Okşak, Y. (Ed.), Koronavirüs pandemisinin ekonomik büyüme ve dış ticaret üzerine etkisi içinde (ss. 77-95) Gazi Kitapevi, Ankara.

- Yardımcı, P. (2006). "Merkez Bankası Bilanço Temellerinin Para Politikalarını Yönlendirmedeki Rolü". *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(9): 156-170.
- Yavuz, İ. S. (2022). "Türkiye'de Turizm Sektörünün Daralmasının Makroekonomik Etkileri: Covid-19 Pandemisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(1): 80-93.
- Yıldırım, U. (2021). "Covid-19 Pandemisinin Dış Ticaret Üzerine Etkisi: İstatistiksel Bir Yaklaşım". *Fiscaeconomia*, (5)1: 280-295.